

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונות מקרא בספרות חכמים על פי התרגומים הארמיים

ההגות בישראל בתרגומים הארמיים למקרא, דור אחר דור, נתנה אותותיה גם בלשון. לשונות מקרא רבים נתגלגלו ללשון חכמים דרך המטבעות הארמיים של התרגומים. בחינת מטבעות אלו מלמדת על שני דברים: פישוט והתרחקות מן הציוריות המאפיינת את המקרא כלשון נבואה ושירה. ומכאן גם מסקנה מעשית לגבי תחיית הלשון בימינו, הן בדיבור והן בכתיבה. אם חז"ל דחו מטבע מקראי וקבעו במקומו מטבע שאול מן התרגום הארמי, מן הראוי שגם אנו ננהג כמותם, שפן חושם הלשוני מפותח היה יותר משלנו, ואף דעתם במקרא רחבה מדעתנו, מחמת סמיכות זמנם לימי המקרא. דרך משל, אם הם החליפו 'גנב לִב' ב'גנב דעת', מה אנו שנהא קנאים למקרא יותר מהם, ונחזיר את הגלגל אחורנית? להלן מספר ערכים, שנתגלגלו ללשון דרך התרגום הארמי, ויש בהם ללמד על דרכי התפתחותה של הלשון.

*

אָבד סְבָרוּ וּבָטַל סִפּוּיוֹ — אבדה תקנתו ובטלה תוחלתו
"אבד סברם ובטל סיפויים" מטבע מקובל הוא בלשון

חכמים. בדפוס זה הזור הוא שלוש פעמים בתלמוד (עירובין כא ע"ב; יומא עב ע"א; סופה מה ע"ב). אבל הוא מצוי גם בנוסחים שונים במקצת: "אבד סברי ואבד סיפויי (ספרא, אחרי מות, יג יא); לפי שפסקתי סברי מבוראי עליך (בראשית רבתי, אלפק 227); פסק סברם ובטל סיפויים" (בבא מציעא לג ע"ב). להלן ניכח, שמטבעות הללו, לצורותיהם השונות, הם לשונות תרגום למקראות:

"ואבדה תקנתנו נגזרנו לנו" (יחזקאל לו, יא) — תרגם יונתן: "פסק סְבִרְנָא, אבדנא לנא". נוסח תימן: סְבוּרְנָא. "אבדה תקנתה" (יחזקאל יט, ה) — תרגם יונתן: "אבד סְבוּרָה". וכן ירמיה כט, י; יד, ח ועוד.

יוצא, ש"אבד, פסק" הם תרגום של "אבד, נגזר"; סְבִרְ או סְבוּר הם תרגום של "תקוה". בתרגום הארמי למשלי מתורגמת תוחלת פעם ב"סבר" ופעם ב"ספור". ושתי פעמים בספרי מקרא אחרים אף ב"אוריכות" [הארכה] (איוב מא, א; תהלים לט, ח): "במות אדם רשע תאבד תקוה, ותוחלת אונים אבדה" (משלי יא, ז) — "כד מית גברא רשיעא יוֹבִיד סְבִרְיָה, וסְבוּרְהוֹן דאלין דעבדין עאתא יִיבִד". פנגדו "תוחלת — סברא" שתי פעמים (משלי י, כח; יג, יב). לפי זה "סבר, ספור" הן שתי תצורות בעלות משמעות אחת.

במדרש ובפיוט הבבלי הילך הביטוי בנוסחו הראשון: "אני סברך, ואני ספוייך, ועלי בטחונך" (ספרא, אחרי מות יג, יא); ולא גַבֵד סבְרָן ולא נְבַטְל סְבוּיִין ("מֵרֵן" מתקופת הגאונים, מתוך מחזור קדום כתב-יד). ר' שמואל בן ר' נסים מסנות משתמש בצורה "חתך שברו": "וכשהיה החולה שומע שחתך הרופא

שָׁבְרוּ מִמֶּנּוּ" (מעייץ גנים, מהדורת ברלין 1889, איוב כט, יג; עמ' 92). נחתך הוא לשון אחר לפסק הארמי ולנגזר המקראי. ב"שיר הייחוד" פרך הפייטן את שלושת השמות הנרדפים, ובתפילתו הוא אומר לאלהים: "תוכל לבדך לעשות את כל / תוחלתי וסברי ותקנתי (שיר הייחוד ליום רביעי, בסופו). ואגב, אין המילונים מציינים את המטבעות "פסק סבר, נחתך סבר".

*

אומר ועושה

פעל ועשה הם שני שרשים נרדפים. במקרא הם מופיעים זה בצד זה, גם כפעלים וגם כשמות: "מי פָּעַל וְעָשָׂה" (ישעיה מא, ד); "ויגידו פעל אלהים ומעשהו השפילו" (תהלים סד, י); "כי שמחתני ה' בפֶּעֶלְךָ במעשי ידיך ארנן" (שם צב, ה). "מי פָּעַל וְעָשָׂה" (ישעיה מא, ד) תרגמו יונתן: קיים אמר ועביד [=חי] [האל] האומר ועושה]. מטבע מתורגם זה נתגלגל לתלמוד במאמר: "ראה מקום שנוטלין ממנו עפר, אומר ברוך אומר ועושה גוזר ומקיים" (בבלי, ברכות נו ע"ב). וכשבא הפייטן להסדיר את שבחי הבורא בברכת "ברוך שאמר", כלל שבח זה כצורתו: "ברוך אומר ועושה".

*

גלוי וידוע לפניך

"גלוי וידוע לפניך" הוא מטבע מקובל בתפילה, בעיקר בידוי על חטאים ועוונות. מצאנוהו פעמים מספר בתלמוד (ברכות יז ע"א, כד ע"ב, שבת נה ע"א ועוד) ופעם אחת בצורה

"גלוי" בלבד (ברכות יז ע"א). מה מקור הביטוי? את הכתוב
 "ואנכי היודע" (ירמיה כט, כג) תרגם יונתן 'קדמי גלוי' [גלוי
 לפניי]. נמצא, שהביטוי הוא לשון ותרגומו, ובהשפעת "גלוי"
 (פינוני סביל) עוצב גם "יודע" בצורת הסביל השכיחה מאוד
 בלשון חכמים במשמעות פֶּעִיל (מעין: פעוס, רדוף, סבור ועוד).
 פיוצא בו "ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם" (ישעיה סו, יח)
 תרגמו יונתן "וקדמי גֶלֶן" [גלויים לפניי]; ואילו רב סעדיה
 תרגמו "ואנא בציר" [ואני יודע], כצורה המקראית.
 יוצא, ש"גלוי" הוא תרגום של "יודע". ו"גלוי ויודע" הוא
 כפילות של מקרא ותרגומו לצורך הדגשה.

*

ג נ ב ד ע ת

בפירו שגורים שני לשונות מקבילים בעניינים: גנב לֵב, גנב
 דעת. עיון במקורות יגלה, שהאחד לשון מקרא, והשני לשון
 חכמים. במקרא "ויגנב יעקב את לֵב לבן הארמי" (בראשית לא,
 כ). בספרות חז"ל: "אסור לגנוב דעת הבריות (חולין צד ע"א);
 גונב דעת מלוה" (תוספתא מגילה א, ה). "גונב דעת" אינו אלא
 תרגום "גונב לֵב". הפתוב "ויגנב יעקב את לֵב לבן הארמי"
 (בראשית לא, כ) ניתרגם ביונתן: "וגנב יעקב ית דעתיה דלבן".
 פיוצא בו "ותגנב אותי" (שם לא, כו): "וגנבת דעתי". ומעניין
 הדבר, שאונקלוס שחש לכבודם של אבות האומה, עידן את
 הביטוי ותרגם "וכסי יעקב מן לבא דלבן" [והסתיר יעקב מלב
 לבן], כדי שלא לתלות גנבה ביעקב אבינו.

ד ח ק ב . . . , ד ח ק א ת , ד ח ק ע ל — הפציר פייס.
 "ויפצר בו ויקח" (בראשית לג, יא) תרגמו יונתן: ודחק ביה
 וקבל. במשמעות קרובה תרגם ירושלמי את הכתוב "ויפצר במ
 מאד" (שם יח, ג) — ופייס בהום לחדא. במשמעות זו יוכנו
 יפה המאמרות: דוחקת בו לשאת את בת אחותו (ירושלמי יבמות
 יג ע"ג); נתן עיניו רבן יוחנן בן זכאי בר' אליעזר ואמר: פתח
 ודרוש! אמר לו: איני יכול לפתוח. דחק עליו ודחקהו
 התלמידים, עמד ופתח ודרש (אבות דר' נתן, נוסחא א, פרק ו).
 שימוש נכון בשורש עשה עגנון: "פירסה רבקה מפה על השולחן
 ודחקה על יצחק שיאכל" (תמול שלשום, עמ' 514).
 בעלי המילונים העלו משמעויות קרובות לפועל זה "האיץ,
 זירז", אך לא את המשמעות העיקרית "הפציר, פייס".

ר א ו ב ן ס י ו ו ן

'מכתב' מארץ-ישראל בשנת תרס"ה

לזכר א' אבן-שושן ז"ל

בבקשי חומר תיעודי, המשקף את התפתחותה המפתיעה
 של העברית החיה, הפורצת גדרים, המתחדשת בארץ בתקופת
 העלייה השנייה (תרס"ד-תרע"ד), לא מצאתי לתכלית זו טוב
 מ'מכתב' שפרסם ישראל איתן ב'המעורר', ירחונו של י"ח
 בָּרָנָה, שיצא בקביעות, במשך שנתיים, בלונדון. המכתב, שנכתב
 בתרס"ה, נתפרסם ב'המעורר' חוברת ז', שנה שנייה, תרס"ו.